

ЗАПОБІЖНИЙ ВПЛИВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

Філей Ю.В.,

*декан юридичного факультету
Запорізького національного технічного університету,
к.ю.н., доцент*

Запобігання злочинам визнане одним із головних напрямків у протидії злочинності. Основна увага приділяється усуненню причин, які породжують злочинність і сприяють вчиненню злочинів. Слід погодитись із твердженням І.М. Даньшина, що суспільство значно більше зацікавлено в тому, щоб не допустити злочин, ніж покарати особу вже після того, як вона завдала шкоду суспільним відносинам¹.

У кримінальному праві на зміну періодам приватної помсти та композиції прийшов період запобігання злочинам, котрий панує в наш час. Згідно з ч. 1 ст. 1 КК, кримінальний закон має одним із своїх завдань запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, котрі їх вчинили (ч. 2 ст. 1). Результат досягається не окремо закріпленим у нормі складом злочину й окремо передбаченим за його вчинення покаранням, а їх спільним впливом на свідомість людей. Тобто одним із елементів, що задіяні в комплексному процесі запобігання злочинності, є кримінально-правові санкції, котрі моделюють можливе кримінальне покарання.

І. Анденес слушно звертає увагу на те, що іноді запобігання невірно визначають як стримувальний вплив, який покарання злочинця чинить на інших людей. Оскільки це визначення зосереджує увагу на вже виконаному покаранні у відриві від погрози закону. Погроза закону (санкції) є відправним пунктом, а з погляду загального запобігання головна функція покарання полягає в тому, щоб зробити погрозу закону реальною².

Профілактика злочинності включає заходи щодо оздоровленню і економічної, і соціальної, і політичної, і духовної сфер життя суспільства. Притому на першому плані завжди перебувають саме ці заходи, котрі хоча безпосередньо і не впливають на злочинність, але є основою,

¹ Даньшин І.Н. За преступление – наказание / И.Н. Даньшин. – Х. : «Вища школа», 1975. – с. 97.

² Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / пер. с англ. В.М. Когана. – М. : Прогресс, 1979. – с. 187.

яка сприяє її поступовому скороченню. Кримінально-правові заходи є лише одними з численних ланок у процесі протидії злочинності, тобто кримінальний закон виконує службову роль у протидії злочинності.

Отже, необхідно підтримати позицію І.М. Гальперина, котрий стверджує, що кримінальний закон не є ні єдиним, ні тим більше головним, вирішальним чинником у вирішенні проблем викорінювання злочинності. Проте відсутність повної й однозначної залежності не виключає залежність узагалі¹. Т.О. Леснієвські-Костарева слушно зазначає, що кримінальне право – це не панацея від соціальних та економічних хвороб суспільства. Воно може використовуватися як додатковий засіб².

К.А. Сич зазначає, що санкція присутня в структурі правової норми і на статистичному рівні, де нормативні вимоги, адресовані фізичним особам, підкріплюються погрозою несприятливих правових наслідків у разі їх порушення. У цьому випадку санкція виконує функцію загального запобігання, вказуючи на можливі варіанти несприятливих правових наслідків за порушення кримінально-правової заборони, погрожуючи при цьому покаранням³. Санкція виконує функцію загальної превенції вже на стадії догматичного її закріплення, одночасно виконуючи роль критерію правової оцінки тяжкості злочинів.

Існування кримінально-правових заборон і санкцій, що містяться в законі, у виді кримінальних покарань попереджає всіх громадян про те, що ці заборони порушувати не можна. Передбачені в законі санкції-покарання попереджають громадян потенційною можливістю їх застосування, погрозою покарання.

Ефект загальної превенції виникає в результаті взаємодії між санкціями та їх застосуванням у конкретних випадках. Погроза санкції повинна бути відправним пунктом з погляду загального запобігання, а головне завдання покарання полягає в тому, щоб зробити погрозу санкції реальною. Тобто механізм запобіжного впливу санкції на суспільну свідомість здійснюється у формі погрози призначення покарання за злочинне діяння ще до його вчинення у формі призначеного за вироком суду індивідуального покарання, а також у формі

¹ Гальперин І.М. Наказание: социальные функции, практика применения / И.М. Гальперин. – М. : Юрид. лит., 1983. – с. 16–18.

² Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во НОРМА, 2000. – с. 6.

³ Сич К.А. Уголовное наказание и его состав: теоретико-методологические аспекты исследования : дис... доктора юрид. наук : 12.00.08. – Рязань, 2001. – с. 192.

виконання цього покарання. На нашу думку, необхідно розглядати не те, здійснюють або не здійснюють санкції запобіжний вплив, а те, за яких умов і якою мірою це запобігання дієве.

Однією з найбільш важливих та необхідних передумов ефективно-го превентивного впливу санкцій є суворе дотримання вимог ст. 65 КК щодо призначення покарання в межах, установлених у санкції статті Особливої частини, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин. Врахування цієї вимоги припускає насамперед те, що в кожному конкретному випадку суд повинен орієнтуватися на ті види та обсяги покарання, які передбачені відповідною санкцією кримінального закону. Тобто санкція повинна бути загальнообов'язковою. Однак не можна говорити про загальнообов'язковість кримінально-правових санкцій тоді, коли в Загальній частині КК міститься стільки можливостей для їх часткового чи повного незастосування. Звичайно, закон повинен надавати суддям можливість вибору для того, щоб обвинувальний вирок міг відповідати ступеню тяжкості злочину та особі винного. Однак подібне не повинно виходити за межі соціальної обґрунтованості і підривати загальнозапобіжну функцію кримінально-правових санкцій.

Співвідношення між погрозою санкції і практикою призначення покарання залишається дуже складним. На нашу думку, загальнозапобіжний ефект кримінального закону значно ослаблений через поширену практику застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) і призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК) або призначення переважно мінімального покарання, що передбачене в санкції. Тому конфлікт між загальним і спеціальним запобіганням досягає великої гостроти. В.Д. Філімонов слушно зазначає, що поки більше половини засуджених звільняються від відбування покарання, у тому числі за тяжкі й особливо тяжкі злочини, очікувати від кримінального законодавства ефективного виконання його запобіжної функції не доводиться¹.

Це підтверджують дані проведеного нами анкетування. Так, 70% опитаних громадян вважають застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням неефективним засобом у протидії злочинності (переважає думка про те, що звільнено – означає не покарано). Звільнення від відбування покарання з випробуванням сприймається в суспільстві як свого роду юридичне помилування, що підриває довіру до системи кримінального правосуддя.

¹ Філімонов В.Д. Норма уголовного права / В.Д. Філімонов. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2004. – с. 65.

Звичайно, громадську думку не можна вважати об'єктивним критерієм дійсної ефективності кримінального закону, однак саме існування уявлень про його недостатню ефективність негативно впливає на досягнення цілей загального і спеціального запобігання злочинам.

Для того, щоб суд мав змогу призначити справедливе покарання, законодавець повинен визначити справедливу санкцію. Неадекватність санкції корегується практикою – шляхом незастосування самого кримінального закону або шляхом надмірно частого, що стає нормою, призначення мінімального розміру покарання або покарання нижче від найнижчої межі.

Важливим фактором, що знижує загальнозапобіжну функцію кримінального закону, є стійка впевненість громадян у тому, що органи поліції, прокуратури, суди і вся правоохоронна система в цілому є корумпованою. Так, серед населення вважається, що більшість злочинців з легкістю уникають реальної кримінальної відповідальності завдяки хабарництву в правоохоронних органах, а відповідальність несуть тільки дрібні злочинці, які не можуть «відкупитися».

Ще одним фактором, який знижує загальнопревентивну функцію кримінального закону, є недостатня поінформованість громадян про види та обсяги передбаченого покарання. Звичайно ж, для того, щоб кримінально-правові санкції здійснювали стримувальний вплив, населення повинно мати про них хоч якусь уяву. А виходить, що людина починає цікавитися можливим покаранням лише після того, як вона скоїла злочин. Немає необхідності, щоб усі члени суспільства точно знали, які види та обсяги покарання передбачені в санкції за той чи інший злочин. Однак загальна уява про ступінь суворості покарання як вираження суспільної безпеки злочину все-таки повинна бути.

При побудові кримінально-правових санкцій необхідно враховувати можливість забезпечення їх ефективного застосування. Який би вигляд не мав закон на папері, але якщо він нездійснений, якщо види та розміри покарань, що передбачені в санкції, не застосовуються на практиці, то, безперечно, від такого закону більше шкоди, ніж користі. У суспільства складається уява, що такий закон можна безкарно порушувати. Це негативно позначається на авторитеті і закону, і правозастосовних органів.

Необхідно зазначити, що для досягнення мети загальної превенції першочергове значення має не реальне становище, що відображається в статистичних даних, а те, як ризик викриття сприймається населенням. Необхідно не тільки практично підвищувати рівень розкриття

злочинів та притягнення злочинців до кримінальної відповідальності, а й широко інформувати населення про цей процес.

Отже, кримінальний закон виконує службову роль у протидії злочинності. Не можна перебільшувати роль санкцій (як засобу забезпечення правових норм), оскільки норми права в переважній більшості випадків реалізуються добровільно. На нашу думку, некоректно вважати кореляцію між санкціями та коефіцієнтами злочинності доказом причинного зв'язку, проте і недооцінювати цю, безперечно, важливу ланку не треба.

Чинниками, що знижують запобіжну функцію кримінального закону, є такі:

а) стійка впевненість громадян у тому, що органи поліції, прокуратури, суди і вся правоохоронна система в цілому є корумпованою;

б) деформовані ціннісні орієнтації, зруйновані моральні засади, правовий нігілізм;

в) недостатня поінформованість громадян про види та обсяги покарання, передбаченого за вчинення злочинів (людина починає цікавитися можливим покаранням лише після того, як вона вчинила злочин);

г) суспільство не впевнене в тому, що покарання не тільки передбачене в санкції, але й реально застосовується;

д) неефективність системи відшкодування збитків та усунення шкоди, заподіяних злочинцем;

е) слабка реалізація принципу невідворотності відповідальності (необхідно не тільки практично підвищувати рівень розкриття злочинів та притягнення злочинців до кримінальної відповідальності, а й широко інформувати населення про цей процес). Для запобіжного впливу важлива не фактична невідворотність відповідальності, а те, як вона сприймається суспільством.

Неминучість відповідальності має більше значення для запобігання злочинам, ніж суворість каральних заходів. Іноді держава намагається стримати зростання злочинності суворими санкціями, проте жорстокість покарання не призводить до позитивного ефекту. Жорстокості було більше ніж досить, але злочинності вона не викоринила. Запобігання злочинам будь-якою ціною не може бути принципом кримінальної політики нашої держави.

Тимчасово досягти мети спеціальної превенції можна за допомогою призначення покарання у виді позбавлення волі, проте кінцева мета не завжди досягається, оскільки сутність запобіжного впливу в досягненні постійно триваючого результату. Недопустимо, щоб відбування покарання робило людину більш небезпечною для суспільства,

ніж до засудження (досягається антимета). Покарання у виді позбавлення волі скоріше множить наявні недоліки, ніж усуває їх, висуває нові проблеми, ніж вирішує наявні. На нашу думку, це покарання мало-ефективне для досягнення мети спеціальної превенції.

Застосування альтернативних позбавленню волі видів покарання, на нашу думку, ефективніше, наприклад, звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням. Проте через труднощі на стадії виконання питома вага альтернативних покарань на практиці залишається низькою.